

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 április Ról-ról

Almási Miklós: Legendagyárak (Herfried Münkler: A németek és mítoszaik. Fordította Liska Endre. Budapest, 2012, Európa Könyvkiadó.)

Úgy látszik, majd minden rezsimnek jól jön egy kis mitológiai támaszték: hol nagyobb (mint a németek esetében), hol kisebb (mint a franciáknál). Amerika speciális: némi árnyalással saját történelmi alakjai szolgálhatnak mitologikus példázattal. De mi magyarok se vagyunk kivétel: Emese álmától Lehel kürtjéig van egypár hadra fogható legendánk. Herfried Münkler könyve a német mítoszok különlegességét cincálja szét: egyfelől azt találja, hogy a németek legtöbbször az irracionális ősműltba nyúlnak vissza, másfelől hogy a szimbolikus érzületpolitika szintjén bármilyen eseményből vagy alakból képesek mitologikus háttéranyagot gyártani. Amit aztán úgy instrumentalizálnak, ahogy a napi politika igényli.

Münkler szerint a német politikai mitológiában nem az eredeti – többnyire halvány, évszázados – sztori a meghatározó, hanem ennek a narratívának generációról generációra alakuló, újra- és újraíródó dinamikája: e nemzetmítoszokon állandóan dolgoznak, olykor egymással ellentétes értelmet tulajdonítva az eredeti históriának. Persze az általa szemlézett mítoszok nagyobbik hányada alkalmas is erre az újraírásra. Eredetükben is többértelműek voltak, miért ne lehetne menetközben átprofilózni őket?

Siegfried volt az indító mítosz. Úgy kapott helyet a német nemzeti tudatban, hogy a jövőre vonatkozott. Más népek mítoszai elmúlt korok történetei voltak – mondja Münkler –, a Siegfried-legenda a jövőre való utalásával tudta magát újra és újra aktualizálni. Hogy ez a Siegfried majd jön és bosszút áll a megalázásért, lehet, hogy elbukik, ám kardja mégis győztes marad. Itt azonban paca esik az eredeti mítoszba: Siegfriedet bizalmasa, Hagen árulja el és gyilkolja le. A két figura ugyan önálló individuum, eredeti értékhorizontjuk azonban egymással ellentétes: Siegfried a tiszta, Hagen a piszkos. Hát itt kellett közbeavatkozni a legendagyáraknak: a malőr a német történelemmel párhuzamosan úgy korrigálódik, hogy Hagen is hős legyen: ő lett Siegfried mellett egy másik típusú hősiesség modellje. Az egyik a ravaszság, a másik a hűség szimbóluma. Aztán ez is változik, Hitler nem vállalta a Niebelungok pusztulását, ezért egy ősbibbi legendára szavazott: „világégés” igen, Siegfried elleni ortvámadás nem – mondja a szerző Hitler döntéséről.

Az a fura ebben a mítoszhalmozban, hogy a német politika példaképként, orientáció céljából akarta ezeket a legendákat használni, annak ellenére, hogy ideált, azaz tiszta képletet a mítosz egyetlen alakjában sem lehetett találni: Wotan brutális figura, a sztori nőalakjai (Kriemhilda, Brünhilda) rémesek, kétségbeejtően kavargják az intrikákat, de Siegfried sem értéktiszta hős: legyőzte ugyan a sárkányt, a továbbiakban azonban összevissza hadonászik; Hagen később

megdicsőül, de áruló előéletét nem tudja kiradírozni: és mégis – e mítosz majd minden szereplője pont ezzel a képlékenységgel lesz jó alapanyaga a mindenkori német politikai mitológiának.

Mert úgy látszik, hogy épp az ilyen végletekig ellentmondásos, megfejthetetlen figurák alkalmasak mitizálódásra. Nagy Frigyes például. A háromszáz éves évfordulón megpróbálták a figura színét és fonákját felderíteni, hogy nagy kultúralak vagy nagy hadvezér volt-e, netán a poroszság mintaképe, vagy éppen homoszexuális különc – ez utóbbi (feltételezett) vonása magyarázná szükségességét és leveleiben megnyilvánuló feltárulkozását. Megpróbálták, de nem jutottak egyezségekre, ám a mítosz ettől csak erősödött. A világháború lejárta az alak katonai erényeit, de mára – a háromszázadik évfordulóra – visszatérhetett mint kultúrateremtő államalapító. Persze ha német lennék, jobban érteném ezt az ambivalens viszonyt, így csak Münkler úrral csóválom a fejem (miközben csodálom a „nagy Fritz” legendáját). Csodálom, mert nehezen bírom elképzelni, hogy lehetett német idol az a porosz király, aki nem *volt hajlandó németül beszélni* és írni. Lehet azonban, hogy azért élhette túl mítoszait – ezt már én mondom –, mert ez az egyik arcával franciás uralkodó mára belesimult a posztmodern Európa német-francia szövetségébe. És mivel Poroszország sincs, nem kell tartani a porosz király katonai mítoszától sem.

Aztán itt van a német mitológia egy másik kulcsfigurája, az ördög: Luther ördöge – akihez hozzávágta a tintatartóját, nyoma évszázadokig látszott a Wartburgi várban lévő cellája falán – és Faust ördöge (Mefisztó), aki „valahogy nagyon német”. Ez megint olyan belnémet mitológiai kirándulás, kívülről csak vezérszavait lehet érteni, de Münkler jól csomagolja ki a rejtvényt. Goethe költeménye mielőtt behozta volna a fausti ember ideálját (mítoszát), előbb fellazította a középkori legendát, mit mondjak, hegelizálta az ördög személyazonosságát (Mefisztó „dialektikus” figura, azt mondja magáról, hogy én az vagyok aki „örökké rosszra tör és örökké jót művel”). Fontos találmány: ebbe a rosszra törekvő jótévőbe sok minden belefér a jó és a rossz német hagyományból. E gondolatnak számos követője akadt, a politikai mitológia ezt is kiaknáztta... (egész a háborús propagandáig: bármilyen embertelen áldozat is jótékony hatással lesz a jövőre, idézi példaként az ilyen stupid tétel egyikét a szerző).

Münkler Thomas Mannt, a *Doktor Faustus* c. regényt hívja segítségül a német ördög rehabilitálása ellen. A hegeli koncepcióval szemben, ahol a gonosz kerülőútván a „jóhoz” érhet el a történelem, Mann visszahozza a barbár ördögöt. A zeneszerző Adrian Leverkühn ezzel az ördöggel vitázik a kultúráról, a zenéről és a humanizmusról. „Ahhoz, hogy Faust sorsát kapcsolatba hozhassa Németország történetével, Thomas Mann-nak vissza kellett térnie a mítosz Goethe előtti változatához, vissza kellett fordítania a Goethével kezdődő dediabólizálási folyamatot, és az ördögöt olyan ellenfélnek kellett ábrázolnia, akivel szemben nincs helye tréfának. Adrian Leverkühn ördöge nem olyan ironikus-távolságtartó beszélgetőtárs, mint Goethe Mefisztója, hanem félelmetes hatalmasság...” Leverkühnnek be kell látnia, hogy a vele kötött szerződés önpusztítás. „Illúzióknak bizonyult az a kísérlet, amely a gonoszt a tagadásnak a dialektikus fejlődésbe integrált szellemévé próbálta szelídíteni.” Ez utóbbi mondat egyértelműen a hegeli – és még inkább a későbbi – diabolosz-figura, a „jóra vezető rossz” mítoszának kritikája.

A könyv immár hozzánk közelebb, a Német Szövetségi Köztársaság alapító mítoszai között elemzi a 44. július 20-i összeesküvés hőseit, elsősorban Stauffenberg gróf figuráját. Annyiban igaz ez a visszakeresés, hogy a Hitler elleni összeesküvőket és a grófot *utólag* emelték be a német panteonba, ahogy a szerző írja, a Bundeswehr megalakulásához kellett valamilyen „apafigura”. Ez az „utólag” azonban némi magyarázatra szorul: a közvélemény a háború után legalább az ötvenes évekig árulónak tartotta e mártírokat: megszegték esküjüket, elárulták a sereget stb. Mindegy volt, hogy akire esküdtek – Hitlert – elítélték, a lázadók akkor is

bűnösöknek tekintendők. A sereg alapításakor még élt ez az előítélet, sőt talán még a hatvanas évek elején is tartotta magát. Másrészt a lázadó tisztek megítélésével egyéb problémák is adódtak: sokáig híven szolgálták a Führert, az a program, amivel (úgy-ahogy) rendelkeztek, meglehetősen konzervatív, még sikeres özszeesküvés esetén is kivihetetlen elképzeléseket tartalmazott.

Itt pontot teszek, és saját széljegyzeteimbe kezdek. Nem volt és ma sem ildomos a mártírokat lebecsülni. Stauffenberg gróf (és von Witzleben, von Moltke meg a többiek) elévülhetetlen érdeme volt, hogy megmutatták, *van (volt)* német ellenállás. Abban az időben, mikor a legkisebb akciót is százszorosán torolt meg a rendszer. (Lásd Sophie Scholl diáklány sorsát; csak pár éve – 2005-ben – lett szenvedéstörténetéből film: *Aki szembeszállt Hitlerrel.*) Ez az ellenállás ráadásul épp a porosz lelkiismeretből növesztett, cselekvő (nem csak papoló) „widerstand” volt. A német arisztokráciának nagyjából a fele, az ősporosz, ún. „potsdami kör” adta az ellenállás magvát (az arisztokrácia másik fele Hitlernek tapsolt). A tisztesség lázadásáért vérükkel fizettek. Ezért van az, hogy a róluk szóló beszédben bántja a fületem a „mitologikus” jelző.

S még valami: ez a szervezet és robbantás nemcsak a júliusi napot jelentette: éveken keresztül készítették elő, szűrték a beavatottak körét (nem szívárgott ki semmi a bomba időzítéséről). Kapásból csak Heinrich von Lehndorffot idézném: futárként szolgált, többször lebukott, ám mindig meg tudott szökni, mert hívta a kötelesség, igaz, végül a berlini Plötzensee börtönében, guillotine alatt végezte, leveleit nemrég adták ki: családjának többi tagja is benne volt az özszeesküvésben, ő maga nagy figura. Mellékesen vele együtt dolgozott Marion von Dönhoff, a későbbi *Die Zeit* c. folyóirat tulajdonosa és főszerkesztője, a német liberális újságírás egyik zászlóshajójának kormányosa: messze vezetnek a szálak oda és vissza egyaránt.

Porosz erényt emlegettem, e főtisztek többsége a potsdami helyőrség (tisztképző, katonaváros) köréből kerültek ki: ám épp ez volt számukra a csapda. A porosz erények a nemzet védelmét írták elő, ám egyben – ezzel ellentétes parancsként – a legfőbb hadúrhoz való hűséget is katekizálták. Az özszeesküvésben részt vevő főtiszteknek meg kellett küzdeniük az engedelmesség és lázadás kötelességének szinte kanti méretű – ellentmondásos – parancsával. A hazáért lázadni, az esküben fogadott hűségért Hitler mellett maradni – porosz mércével: súlyos konfliktus. De megküzdöttek vele: von Moltke a véstörvényes tárgyalásán – szemben a halállal – Hitler-ellenes vádbeszédet tartott, nem tudták belé fojtani a szót.

Muszáj volt e tényeket felemlítenem, mert méltatlannak tartom, hogy csak „mítosz” címszó alatt szerepeljenek. A háború utáni német lelkiismeret késői ébredésével járt, hogy bár előbb árulónak tartották őket, később meg szégyellni való volt az ő ellenállásukkal, sikertelen lázadásukkal dicsekedni, egyáltalán a „német ellenállás” fogalmát használni. Csak az újraegyesítés után, a kilencvenes években kerül elismerő hangsúly a sok száz tisztességes ember, valamint mártír neve mellé. Hogy nem minden német volt fasiszta. (Egyébként Victor Klemperer híres, hatkötetes naplójában – *Ich will Zeugnis ablegen* – még a háború vége előtt feljegyzte a tisztességes emberek köznapi hősiességét és tanúbizonyságát.)

Igen, az ötvenes években „instrumentalizálták” ezt a narratívát, mítoszként használták a Bundeswehr státusának erősítésére, de maga az eredeti történet attól még igazi és egyszerű volt. Nem tudom, hogy kellene szétválasztani a kétféle létformát. Nem is Münkler könyvével van bajom, hanem a német szégyenlősséggel, ez a habitus az éledő neonáci mozgalmak idején még megbosszulhatja magát.

A könyv vége felé a híres „gazdasági csoda”, az erhardi politika is előkerül mint az NSZK államalapító mítosza. Itt is vannak kételyeim. A gyors gazdasági fellendülés – özszes

ellentmondásával – tény volt, eredménye pedig, a „jóléti állam”, egész Európa számára irigylendő (és követendő) példa lett. Münkler végül az NDK-s – félig sikerült – államalapító mítoszgyártás illusztrációjába fut. De ez már sokunk számára kortárs história volt, röhögtünk is rajta sokat – ezért itt most legyen elég ennyi.

Végül is alapos filológiai munkát kapsz kézbe, számos tanulságos historiai részlettel (pl. hogy Luther Márton volt az első könyvégető, meg hogy ahol könyveket égetnek, ott hamarosan embereket fognak elégetni – idézi a könyv Heine híres sorait...). Németország nemcsak az euróövezet válsága révén izgalmas téma: szimbolikus története félelmetes krimi.

Herfried Münkler: A németek és mítoszaik. Fordította Liska Endre. Budapest, 2012, Európa Könyvkiadó, 442 oldal, 3200 forint.

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Almási Miklós: A félkezű és a pofozkodós (Alexander Waugh: A Wittgensteinek. Egy békétlen család. Fordította Sipos Katalin. Budapest, 2010, Európa Könyvkiadó.)** Nem a filozófus, Ludwig Wittgenstein, a 20. sz. klasszikusa izgatott...
2. **Almási Miklós: A resztli bája (Umberto Eco: Ellenséget alkotni és más alkalmi írások. Fordította Sajó Tamás. Budapest, 2011, Európa Könyvkiadó.)** Hát persze hogy lecsaptam a címadóra, mintha tegnap írták volna...
3. **Almási Miklós: A forradalom zenéje (Jean Starobinski: 1789. Az értelem jelképei. Fordította Lőrinszky Ildikó. Budapest, 2006, Európa Könyvkiadó. 288 oldal, 2400 forint.)** Almási Miklós A forradalom zenéje A könyv témája egyetlen...
4. **Almási Miklós: „Mit akar ez az egy ember?” (Sárközy Tamás: Magyarország kormányzása 1978–2012. Budapest, 2012, Park Könyvkiadó.)** A címet Vas Istvántól loptam, annak érzékeltetésére, hogy ilyen „könyvíróember”...
5. **Almási Miklós: Könyves mániák (Jean-Claude Carrière–Umberto Eco: Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől. Fordította Sajó Tamás. Európa Könyvkiadó.)** Itt van az új kutyumánia, az eBook, Kindle vagy iPad...

Cimkék: Almási Miklós